

POSOĞ ÇAYI HAVZASI'NDA YERLEŞMELER

Günay KAYA*

Özet: Araştırma sahasında, Posof Çayı Vadisi'nin her iki tarafında ortalama 1550–1750 m yükseklikte, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, bir kuşak halinde yoğunlaşan kırsal yerleşmeler; toplu dokulu küme köy niteliğine sahiptirler. Toplu ve bitişik mesken gruplarını dar ve dolambaçlı sokaklar birbirinden ayırır. Bu doku ve fizyonomisiyle, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kırsal yerleşmelere benzeyen köyler, tamamen ahşaptan inşa edilmiş serende ve ambarlarıyla da, Doğu Karadeniz konutlarını anımsatmaktadır. Nüfus ve fonksiyonel açıdan araştırma sahasının en önemli yerleşmesi olan Posof kasabası'nda ise, nispeten planlı bir gelişim dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Posof, Ulgar, Türkgözü, Yerleşme.

I.Giriş

Araştırma sahasını oluşturan Posof Çayı Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde yer almaktadır(Harita 1). Yaklaşık 623 km²lik alana sahip olan araştırma sahasını, batıda Yalnızçam dağlarının kuzeydoğu yönündeki uzantısı olan Göze dağı (3167 m), güneyde ise Ulgar dağı (2804 m) sınırlandırmaktadır. Kuzeybatı, kuzey ve doğu kesimlerindeki Devlet sınırları da, buradaki tepelik alanların su-bölümü çizgilerinden geçmektedir. Ayrıca kuzeydoğudaki Devlet sınırı Posof Çayı Vadisi'ni takip eder.

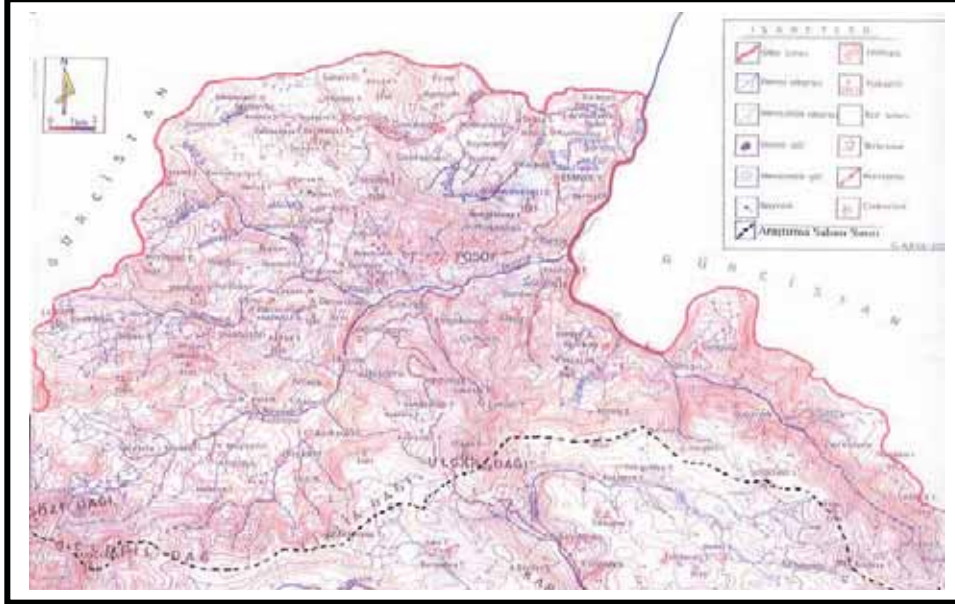

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

Saha, Kura ırmağının bir kolu olan Posof Çayı ve kolları tarafından derince yarılmış, yüksek ve engebeli bir alandır. Posof Çayı su toplama tali havzasını batıdan Göze Dağı üzerinden geçen su-bölümü çizgisi; Çoruh Havzası'ndan, güneyde uzanan Ulgar Dağı su-bölümü çizgisi de, yukarı kesiminde Kura Irmağı Havzası'ndan ayırmıştır(Harita 2).

Ülkemizde en düşük sıcaklık değerlerinin ölçüldüğü Kuzeydoğu Anadolu içerisinde yer almasına karşılık, Posof'ta sıcaklık ve yağış değerlerinin nispeten daha yüksek olması, özel konum şartları ile ilgilidir. Nitekim Posof meteoroloji istasyonunun 27 yıllık (1968–1995) verilerine göre yıllık sıcaklık ortalaması, 7°C, ortalama yağış miktarı, 611,7 mm, karasalılık derecesi ise, %34.1dir. Dolayısıyla, planeter faktörler ve coğrafi koşullara bağlı olarak sahada, Doğu Anadolu'nun karasal ikliminden Karadeniz'in nemli iklim tipine doğru, bir geçişi yansıtan yarı nemli bir iklim tipinin etkili olduğu söylenebilir.

Araştırma sahasının en büyük akarsuyu, Posof Çayı'dır. Karaman Deresi, Sağır Deresi, Çürükköprü ve Derindere havzadaki diğer önemli akarsuları oluştururlar ve sularını Posof Çayı'na boşaltırlar. Sahada, Azonal toprak grubundan litosoller geniş yer kaplar. Yayılış sahasına göre, diğer önemli toprak türlerini kahverengi orman toprakları ile yüksek-dağ-çayır toprakları oluşturmaktadır. Posof Çayı Havzası'nda, relief şartlarına bağlı olarak, sıcaklık ve yağışın dikey yönde kısa mesafede değişmesinden dolayı, bitki kuşakları oluşmuştur.

Harita 2. Posof Çayı Havzası'nın Topoğrafya Haritası.

İnceleme sahasında, 2000 yılı itibariyle bir kasaba ve 49 köy yerleşmesi bulunuyordu. Söz konusu yerleşim birimlerinde, 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre toplam, 12729 nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfus miktarının da %20.1'i (2555 kişi) Posof kasabasında, %79.9'u da (10174 kişi) kırsal yerleşmelerde bulunuyordu. Sürekli nüfus barındıran bu yerleşme şekillerinin dışında, sahada dönemlik olarak yararlanılan 38 yayla yerleşmesi yer almaktadır. Nüfus ve fonksiyonel açıdan araştırma sahasının en önemli yerleşmesi Posof kasabasıdır.

Araştırma sahasında, Posof Çayı Vadisi'nin her iki tarafında ortalama 1550-1750 m yükseklikte, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, bir kuşak halinde yoğunlaşan **kırsal yerleşmeler**, toplu dokulu küme köy niteliğine sahiptirler. Toplu ve bitişik mesken gruplarını dar ve dolambaçlı sokaklar birbirinden ayırır. Bu doku ve fizyonomisiyle, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kırsal yerleşmelere benzeyen köyler, tamamen ahşaptan inşa edilmiş serende ve ambarlarıyla da, Doğu Karadeniz konutlarını anımsatmaktadırlar. (Fotoğraf 1,2).

Topoğrafik yapıdan dolayı, kısa mesafelerde değişen yükselti ve eğim değerleri, farklı formasyon kuşaklarının oluşmasına yol açarak, çayır ve mera hayvancılığının önemini artırmıştır. Ekip biçme faaliyetleri ise, daha çok hayvancılığı destekler niteliktedir.

Fotoğraf .1. Dar ve dolambaçlı sokakların birbirinden ayırdığı mesken grupları Posof çevresindeki yerleşim düzenini karakterize etmektedir. Gönülaçan köyünden bir görünüm.

Fotoğraf 2. Binbaşeminbey köyünde Karadeniz Bölgesi konutlarını anımsatan bir ambar.

II. Yerleşmenin Tarihi Gelişimi

Posof'un iskân yeri olarak seçilmesinde, kasabanın güneyinden geçen Posof Çayı Vadisi'nin Anadolu'yu Kafkasya'ya bağlayan iki önemli doğal yol güzergâhından biri alması etkili olmuştur. Nitekim yerleşim tarihi M.Ö. 4000'lere kadar uzanan saha, bu stratejik konumundan dolayı tarihi süreç içerisinde sık sık el değiştirmiştir (Kökten, 1944: 666). Sahanın ilk sakinlerinin sırasıyla, Hurriler, Ukhimeaniler, Mittaniler ve Hititler olduğu daha sonra da Türk gruplarının buralara yerleştiği ifade edilmektedir (Kökten, 1944: 666). Yöre Urartu, Bizans ve Sasani hakimiyetinden sonra da 1064 yılında, Selçukluların eline geçmiş ancak bu dönem uzun sürmemiş takip eden dönemlerde Moğollar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular sahaya hakim olmuşlardır (Kırzioğlu, 1953: 43; Gündoğdu, 2000: 9). Ardahan, Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520–1561) Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu sınırını oluşturan Ulgar dağlarının kuzeyinde kalan Posof, uzun yıllar işgal altında kalmıştır. Nihayet 1591 yılında esaretten kurtulan Posof 237 yıl sakin bir dönem geçirdikten sonra 1828–1829 tarihlerinde, Rus istilasına maruz kalmış, ancak 12 Ekim 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile yeniden Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Rus işgali döneminde, çeşitli bölgelere göç eden halkın çok az bir kısmı anlaşmadan sonra Posof'a dönmüştür. Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan 1878 Ayestefanos Antlaşması ile Ardahan, Kars, Batum ve Posof Ruslara savaş tazminatı olarak verilmiştir. Bu dönemde sözü edilen yerleşmelerden 82.000 Türk zor şartlar altında Osmanlı topraklarına göç

etmiştir. Ruslar 3 Mart 1918 imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması ile Posof ve çevresini terk etmişlerdir. Bu tarihten itibaren, saha, Ermeniler'le Gürcüler arasında hükümlanlık mücadelesine sahne olmuştur. Ancak, İngilizlerce desteklenen Gürcüler, önce Ahıska'yı daha sonra da Posof ve Ardahan'ı işgal etmişlerdir. İşgal, daha sonra İngilizler'in müdalesiyle sona ermiş ve Gürcüler Posof'un kuzeydoğusuna çekilmişlerdir. 23 şubat 1920'de de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ultimatomuyla Gürcüler Posof ve çevresinden çekilmiştir (Bayrakoğlu,1998: 24).

III. Yerleşme Şekilleri

Araştırma sahasındaki yerleşmeler, yerleşim alanlarının dış sınırları itibarıyla aldıkları geometrik biçimlere ve yerleşim alanının kuruluş yerlerine göre; etek, vadi, yamaç ve taraça düzlüğü köyleri şeklinde sınıflandırılırken, fonksiyonel özelliklerine göre de devamlı ya da dönemlik yerleşmeler olarak gruplandırılmaktadır (Özçağlar, 1997: 5). Dolayısıyla, sahadaki yerleşmeleri yerleşme şekilleri başlığı altında sınıflandırırken, sadece yerleşmenin üzerinde yer aldığı jeomorfolojik birim değil, aynı zamanda yerleşmenin işlevleri de dikkate alınmıştır. Nitekim, kırsal yerleşmeleri oluşturan köy ve yaylalarda meskenlerin dağılım düzeni hem sahanın morfolojik yapısıyla hem de kullanım amacıyla yakından ilgilidir.

A. Devamlı Kır Yerleşmeleri

Posof Çayı Havzası'ndaki yerleşmelerin büyük çoğunluğunu, köy yerleşmeleri oluşturmaktadır. Nitekim 2001 yılı itibarıyla sahadaki toplam 88 yerleşmeden 49'u köy statüsündeydi. Bunların da yaklaşık % 20' lik bölümü (9 köy), çok yerleşmeli köylerden oluşmaktaydı. Kuşkusuz bunun en önemli sebebi, sahanın oldukça arızalı bir yapıya sahip olmasıdır. Nitekim arazinin akarsular tarafından parçalanmış olması, dolayısıyla da, oldukça eğimli yüzeylerin varlığı, köy bütünlüğünü oluşturan mahallelerin, arazinin yerleşmeye olanak tanıdığı yerlerde kurulmasında etkili olmuştur (Koday, 2000: 111). Gerçekten de, yerleşmeye müsait alanların coğrafi engellerle parçalanmış olması, birkaç meskenin kurulabileceği yüzeylerde köyden, az –çok uzak bir konumda mahalle yerleşmesinin oluşmasına yol açmıştır. Bütün bu faktörlerin dışında, köy sınırları içerisinde yaşayan insanların, birbirleriyle olan münasebetleri, ana karayoluna yakın olma isteği, v.b. etmenler de sahadaki mahalle yerleşmelerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Koday, 2000: 110).

1. Yer Adlarına Göre Köy Yerleşmeleri

Gerek yerleşmenin tarihi gelişimi, gerekse de, coğrafi çevrenin eski durumu hakkında bilgi edinilen kaynak olması bakımından, yer adlarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır (Göney, 1975: 273) Bu düşünceden hareketle, Posof'taki kırsal yerleşmelerin isimleri incelendiğinde, tarihi olayların ve coğrafi özelliklerin yer adlarına yansıdığı ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, konumu nedeniyle devletlerarasında sık sık el değiştiren sahanın, 13 Mart 1921 yılında sınırının kesin olarak çizilmesiyle, Caksu ve Badele köyleri sınırın hemen kenarında kalmışlardır. Bu nedenle, söz konusu köylere; Yurtbekler ve Türkgözü isimlerinin verilmesi hem tarihi hem de coğrafi açıdan büyük önem taşır (Fotoğraf 3). Özellikle, Cumhuriyet dönemiyle birlikte köy isimlerinin Türkçe'leştirilmesi kapsamında belirlenen isimlerin de, genellikle yerleşmelerin coğrafi özellikleri ile yakından ilgili olduğu dikkati çekmektedir (Bulut, 1996: 31). Örneğin Çambeli, Çamyazı, Kayınlı gibi köylerin orman kenarında yer alması, Armutveren adlı köyde çok miktarda armut yetiştirilmesi, Sarıçiçek köyünde yükseltiden dolayı çok çeşitli bitkilerin yaygınlığı, Derindere köyünün derin bir vadi içerisinde yer alması, Balgöze köyünün oldukça soğuk ve tatlı su kaynaklarının çıktığı kırık hattı üzerinde bulunması, tesadüfî değildir. Yine sahanın batısında bulunması nedeniyle, Banarhev köyüne Günbatan isminin verilmesi, derelerinde alabalığın çok olması nedeniyle Sayho köyüne, Alabalık isminin verilmesi, hem köyün yerleşim sahası hakkında, hem de özellikleri hakkında fikir vermesi bakımından önem taşır

Araştırma sahasında, halkın büyük önem verdiği savaş kahramanlarının isimlerinin de, bazı köylere verildiği görülür. Örneğin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Gürcü ve Ermeniler'e karşı verdiği mücadele ile halkın sevgi ve saygısını kazanan 3. Tabur Komutanı Binbaşı Emin Bey'in Ahıska'dan dönerken konakladığı Cilvana köyüne Binbaşıeminbey isminin verilmesi, 1921 yıllarını kapsayan esaret döneminde halka sazıyla sözüyle moral veren, aydın kişiliği ile de, halka rehber olan Aşık Zülali'nin Suskap köyüne isminin verilmesi, geçmişteki olaylarla bağlantı kurma bakımından köylerin isimlerinin önemine örnek oluşturmaktadır.

Sahada adları Cumhuriyet dönemiyle birlikte değiştirilen köylerin, eski isimlerinin de, yer yer coğrafi özellikleri yansıttığına rastlanmaktadır. Binbaşıeminbey köyünün eski isminin Cilvana olması, köyün çevresindeki göllerde hasır ve semer imalinde kullanılan sazların (yörede cil otu adı verilmektedir) bolca yetişmesiyle ilgilidir.

Fotoğraf 3. Yurtbekler köyü, sınırda yer alması nedeniyle bu adı almıştır.

2. Kuruluş Yerlerine Göre Köyler

Araştırma sahasının Posof Çayı ve kolları tarafından derin bir şekilde yarılmış olması, eğimli yüzeylerin oranını artırmıştır. Çoğunlukla eğimli yüzeyler arasından, etek sahalarının kuruluş yeri olarak seçilmesi sahada sürdürülen ekonomik faaliyetlerle ilgilidir. Havzada, yoğun olarak sürdürülen hayvancılık faaliyetleri için dağlık sahadan, ekip biçme faaliyetleri için de, daha alçak ve az eğimli yüzeylerden yararlanma isteği köy yeri seçiminde etkili olmuştur. Nitekim, sahadaki 49 köy yerleşmeden 41'i (%83.7'si) eğimli yüzeylerde kurulmuştur (Tablo 1, Şekil 1). Yine eğimli yüzeylerde kurulan köylerin de % 70.7'si dağlık saha ile vadi yamaçları ve taraça düzlüklerinin kesişme noktaları olan, etek kesimlerinde yer almaktadır. Eğim değeri daha az olan sahalardaki köylerde daha çok ekip biçme ve meyvecilik faaliyetleri sürdürülmektedir. Nitekim, Binbaşımınbey, Armutveren ve Türkgözü köyleri meyvecilik faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır .

Araştırma sahasındaki köylerin bir çoğu, vadilerin kenarlarında yer almaktadır. Bu durum da, söz konusu köylerdeki meskenlerin dağılım düzeni üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur (Fotoğraf 4). Birikinti yelpazesi ve konisi üzerinde kurulmuş köylerin yanısıra “V” profilli genç vadilerin yamaçlarında kurulmuş köylere de, rastlanmaktadır. Ancak eğimli yüzeylerde kurulmuş olan köyler, özellikle birkaç derenin birleştiği ve vadinin genişlediği alanlarda yoğunlaşırlar. Nitekim, Özbaşı, Demirdöven ve Kopuzlu köyleri bu gibi köylere örnek oluşturmaktadır.

Fotoğraf 4. Birikinti yelpazesi üzerinde kurulmuş Balgöze köyünde yerleşim dokusu üçgen biçimini kazanmıştır.

Tablo 1. Araştırma Sahasındaki Köy Yerleşmelerinin Kuruluş Yerlerine Göre Dağılışı (2000).

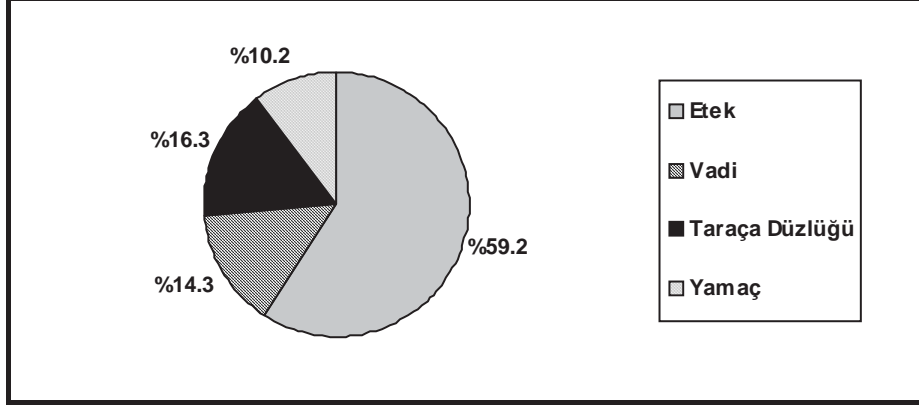
Kuruluş Yeri	Köy Sayısı	%'si
Etek	29	59.2
Vadi	7	14.3
Taraça Düzlüğü	8	16.3
Yamaç	5	10.2
Toplam	49	100.0

Kaynak: 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları ile yerinde yapılan gözlemler sonuçlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Eğimli yüzeylerde kurulmuş olan köylerin %10,2'si (5 köy), yamaçlarda yer almaktadır. Etek köylerine göre daha yüksekte kurulmuş olan yamaç köylerinin, çoğunluğu Göze ve Ulgar dağı gibi yüksek kütleler çevresinde bulunmaktadır.

Taraça düzlükleri üzerinde kurulmuş olan köyler, tarımsal faaliyetlerin daha yoğun yapılabilceği yüzeylerde yer aldıklarından, ekip-biçme faaliyetleri daha fazla gelişmiştir. Ulaşımın da daha kolay sağlanabildiği bu köylerin bazılarını; Binbaşımınbey, Söğütlükaya, Türkgözü, Çamyazı, Asmakonağı oluşturmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Sahasındaki Köy Yerleşmelerinin Kuruluş Yerlerine Göre Dağılışı (2000).

3. Yükselti Basamaklarına Göre Köyler

Araştırma sahasındaki köyler, yükselti basamaklarına göre sınıflandırıldığında, 1550–1750 m arasındaki yükselti kuşağındaki yerleşme yoğunluğu dikkati çeker. Nitekim sahadaki toplam köy sayısının 38'i (77,6) söz konusu yükseltide yer almaktadır. Kuşkusuz bu oluşumun en önemli sebebi, etek köyü niteliğindeki köylerin hem daha alçak sahalardan bağ-bahçe ve tarla tarımı yöntemleriyle, yararlanma, hem de dağlık sahadan mera arazisi olarak faydalanma isteğidir. Sahada 1500 m.den daha az yükseltiye sahip tarım arazilerinin Posof Çayı Vadisi'nin her iki tarafında, dar bir şerit halinde uzanması, bu irtifada kurulan köy sayısının 3 ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu kuşakta yükseltisi en az olan köy, Yurtbekler olup yükseltisi 1270 m'dir. Sahadaki en yüksek köy yerleşmesini ise, 2100 m yükseltisi ile Sütölük köyü oluşturmaktadır (Tablo 2, Şekil 2, Harita 3).

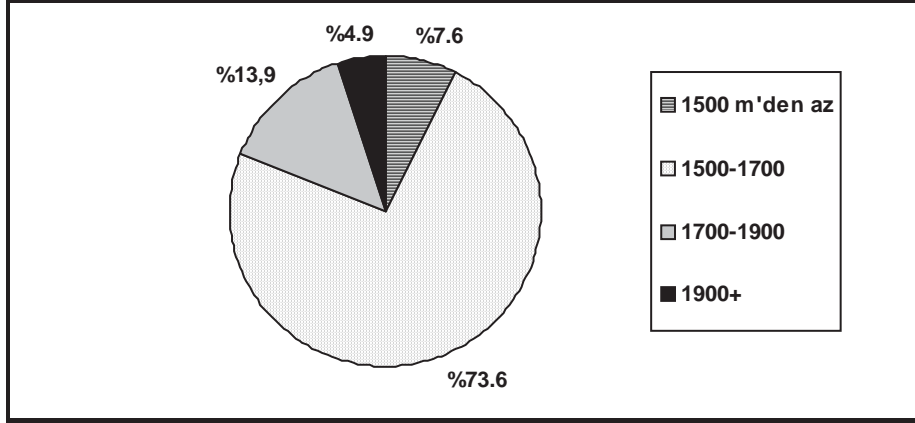
Tablo 2. Posof'taki Köy Yerleşmelerinin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (2000).

Yükselti Basamağı	Köy Sayısı	%'si	Nüfusu	%'s
1500 m'den az	3	6.1	775	7.6
1500–1700	38	77.6	7492	73.6
1700–1900	5	10.2	1419	13.9
1900+	3	6.1	488	4.9
Toplam	49	100.0	10174	100.0

Kaynak: 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları ve DİE verileri.

Araştırma sahasında 2000 m.den daha yüksek sahalardaki köylerde sadece hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü görülür. Söz konusu köylerde,

yayla alanlarına yakınlık nedeniyle köye ait yayla yerleşmesi de bulunmamaktadır.

Şekil 2. Posof'taki Köy Yerleşmelerinin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (2000).

4. Dokusal Şekil Özelliklerine Göre Köy Yerleşmeleri

Araştırma sahasındaki köy yerleşmeleri, dokusal şekil özelliklerine göre incelendiğinde, köylerin büyük bir kısmının, toplu dokulu bir özelliğe sahip olduğu görülür. Nitekim meskenler arasındaki mesafeler 25–30 m.yi aşmamaktadır. Sahadaki 49 kırsal yerleşmeden 40'ında köy yerleşim sahası tek bir yerleşme kümesinden meydana gelirken, 9 köyde ise, köy yerleşim merkezi ile birlikte, mahalle yerleşmeleri de bulunmaktadır. Söz konusu köylerin de köy yerleşim merkezleri gibi, mahalleleri de çoğunlukla toplu dokuludur. Kuruluş yeri olarak, çoğunlukla eğimli yüzeylerin seçilmiş olması nedeniyle ova köylerinde olduğu gibi yerleşme çekirdekleri araziye dağılma imkânı bulamamış ve toplu doku karakteri kazanmıştır. Diğer taraftan uzun süren kış koşulları da konutlar ile eklentilerin birbirine yakın inşa edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Düzlük alanların azlığı bu alanları daha çok tarımsal faaliyetler için kullanma eğilimini ortaya çıkarmış dolayısıyla da, evler daha çok bitişik düzende ya da yan yana inşa edilmiştir.

Yerleşmenin toplu dokulu olmasında fiziki faktörler kadar beşeri ve ekonomik faktörler de etkili olmuştur. Özellikle sahanın geçirmiş olduğu hareketli tarihsel süreç, yerleşmenin şekli üzerinde büyük ölçüde belirleyici olmuştur (Fotoğraf 5). Yerleşmenin Kafkasya'yı Anadolu'ya bağlayan yollar üzerinde yer alması nedeniyle, savaş ve istilalara maruz kalma durumu, yöre halkını toplu yaşamaya ve yerleşmelerini savunmaya elverişli konumlarda kurmaya mecbur kılmıştır.

Temel ekonomik faaliyeti hayvancılık olan köylerin önemli bir kısmının, yüksek kesimlerde, dolayısıyla mera nitelikli alanlarda kurulması, iklim

koşullarının olumsuz etkilerini ön plâna çıkarmış, dolayısıyla da toplu doku gelişmiştir. Örneğin Ulgar dağının kuzeydoğusunda yer alan Sütoluk, Balgöze, Derindere ve Süngülü köylerinde yükselti 2000 m. civarında olup bu yerleşmeler de, Doğu Anadolu Bölgesi genelinde olduğu gibi, toplu doku daha belirgindir. Köy yerleşmeleri, çoğunlukla toplu dokulu olmakla birlikte mahallelerden oluşan köylerde (9 köy), mahalleler arasında 400–500 m ile 1 km’yi bulan mesafeler bulunmaktadır. Mahalleli köyler (Özçağlar, 1996: 11). olarak isimlendirilen yerleşmelerin mahalleleri de toplu dokuludur.

Araştırma sahasındaki köy yerleşmeleri plân tipleri açısından da, farklılıklar göstermektedir. Özellikle köylerin kuruluş yerleri, küme köylerin yanı sıra dairesel planlı, üçgen ve oval şekilli köy yerleşmelerini ortaya çıkarmıştır. En yaygın olan küme köylerde, yerleşme çekirdekleri yerleşme alanlarına plânsız ve sıkışık bir şekilde dağılırken (Özav, 1994: 11), köy konutları da dar ve dolambaçlı sokaklarla birbirinden ayrılmıştır (Tanoğlu, 1954: 22). Belli bir plânın olmadığı söz konusu köylerde okul, cami, bakkal gibi genel amaçlı konutlar, köy yerleşim sahasının değişik kesimlerine dağılmıştır (Özav, 1996: 108). Aşıkzülali Köyü, Kolköy, Binbaşeminbey bu tip köylere örnek oluşturmaktadır.

Fotoğraf 5. Meskenlerin sırt sırta yada yan yana inşa edilmesi sahanın geçirmiş olduğu tarihsel sürecin kazandırdığı yaşam tarzıyla ilgilidir(Yeniköy).

Türkiye’yi Gürcistan’a bağlayan D955 Karayolu üzerinde bulunan Binbaşeminbey ve Türkgözü köyleri son yıllardaki yapılaşma ile yol boyu karakteri kazanmaya başlamışlardır.

Yamaçlarda kurulan köyler ise, genellikle eş yükselti eğrilerine paralel bir gelişim gösterirler. Plânları, yerleştikleri zeminin eğim şartlarına göre değişir (Tuncel, 1967: 135). Her iki uçtan gelişme imkanına sahip olan bu köyler genellikle oval bir görünüm kazanmışlardır. Araştırma sahasındaki Alköy, Söğütlükaya ve Yeniköy sıkışık görünümlü meskenleriyle dikkat çekmektedirler. Akarsu vadilerinin yamaçlarında yer alan köylerin, genelde vadi şekline uygun bir uzanış gösterdikleri gözlenir.. Nitekim Sağırderesi'nin doğu yamacında yer alan Kurşunçavuş Köyü NW-SE yöndeki gelişimiyle vadinin doğrultusunu yansıtmaktadır. Yine Posof Çayına karışan akarsuların bazıları, ana akarsuya ulaştığı kesimde birikinti yelpazeleri oluşturmuştur. Uzun bir süreçte oluşan bu yelpazeler üzerinde yelpazeye uygun bir gelişim seyri gösteren Çambeli ve Balgöze gibi köy yerleşmeleri kurulmuştur

5. Yüzölçümü Büyüklüğüne Göre Köyler

Her yerleşmenin kapladığı sahadan çok daha geniş bir ekonomik faaliyet sahasına sahip olduğu ve kırsal kesimle bu sahanın genellikle toprak kaynakları ile sınırlı bulunduğu dikkate alınır, yüzölçümü büyüklüğünün köy hayatı için önemli olduğu kolayca anlaşılır (Tanoğlu, 1954: 3 ; Özav, 1996: 103). Ancak sadece yüzölçüm büyüklüğü fazla bir değer ifade etmez. Aynı zamanda, yerleşmenin arazi varlığının kullanılış durumunun da dikkate alınması gerekir. Çünkü toprak verimlilik durumu, su kaynaklarının varlığı ve bunlardan yararlanma imkanları gibi faktörler de, köy ekonomik hayatı için son derece önemlidir (Güner, 1993: 153). Nitekim, köylerin nüfus bakımından büyüklükleri de bu ekonomik çevrenin ekonomik potansiyeli ile yakından ilgilidir. Doğal çevre koşullarının uygun olduğu sahalarda, kurulmuş olan köylerin ekonomik faaliyet sahası daralırken, bu koşulların yeterli olmadığı alanlarda ise, genişlemektedir. Çünkü, doğal çevre koşullarının uygun olduğu yerlerde, ekonomik potansiyelin de yükselmesine paralel olarak geçim kaynakları çeşitlenmekte ve dar bir alanda bile insanların hayatlarını sürdürebilmeleri kolaylaşmaktadır (Koca, 1999: 161). Oysa Posof gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle geçim kaynaklarının sınırlandırıldığı sahalarda, mevcut ekonomik potansiyelin tamamına yakınının değerlendirilmesine rağmen, insanların geçim sıkıntısı çekmeleri önlenememektedir. Bu nedenle, dağlık dolayısıyla da engebeli alanlarda kurulmuş olan Posof ilçesi köylerinde, ekonomik kaynaklar nüfusun geçinmesi için yeterli olmadığından dışarıya yönelik göçler sürekli olarak aktivitesini korumaktadır.

Araştırma sahasındaki köy yerleşmeleri, yüzölçüm büyüklüklerine göre gruplandırıldığında, köylere göre önemli farklılıklar olduğu görülür. Örneğin Kopuzlu Köyü'nün yüzölçümü 1790 hektar iken, bu değer Aşıkzülali Köyü'nde 4030 hektara ulaşmaktadır. Bununla birlikte genel bir değerlendirme yapılacak olursa, araştırma sahasındaki köylerin %89.8'inin (44 köy) 2000 hektarın altında yüzölçüme sahip olduğu görülür (Tablo 3, Şekil 3). Araştırma sahasında, yüzölçümü 500 hektarın altında olan köylerin çoğunluğu Posof çayı tabanına

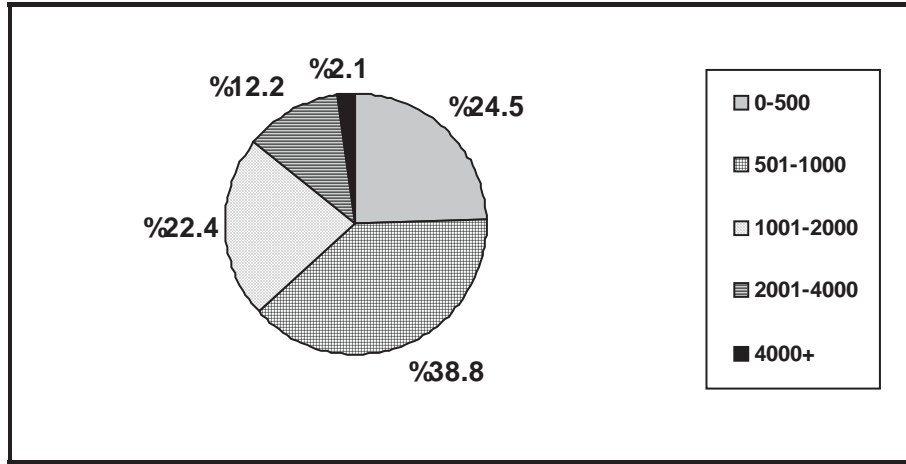
yakın kesimlerde yer alırken, yüzölçümü 3000 hektarın üzerinde olan köylerin tamamı Ulgar Dağı'nın kuzey yamaçları ile Göze Dağı'nın yamaçlarını kapsayan dağlık alanlarda geniş arazilere sahip etek köyü niteliğindedirler.

Posof'taki köy yerleşmelerinin yüzölçümü büyüklükleri ile, tarımsal üretimleri, hayvan sayıları, nüfus miktarları arasında bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Nitekim en fazla yüzölçüme sahip olan (4030 m) Aşıkzülali köyünün nüfusu 542 (saha geneli için kalabalık kabul edilir) hayvan sayısı ise toplam 794'tür. Sürdürülen mera hayvancılığı, köy kullanım sahalarının büyüklüğü ile hayvan sayısı arasındaki orantıyı nispeten açıklamaktadır.

Tablo 3. Posof'ta Köylerin Yüzölçümü Büyüklüğüne Göre Dağılımı (2000).

Yüzölçümü (ha)	Köy Sayısı	%'si
0-500	12	24.5
501-1000	19	38.8
1001-2000	11	22.4
2001-4000	6	12.2
4000+	1	2.1
Toplam	49	100,0

Kaynak: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü APK Kayıtları ile İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3. Posof'ta Köylerin Yüzölçümü Büyüklüğüne Göre Dağılımı (2000).

6. Ormana Göre Köy Yerleşmeleri

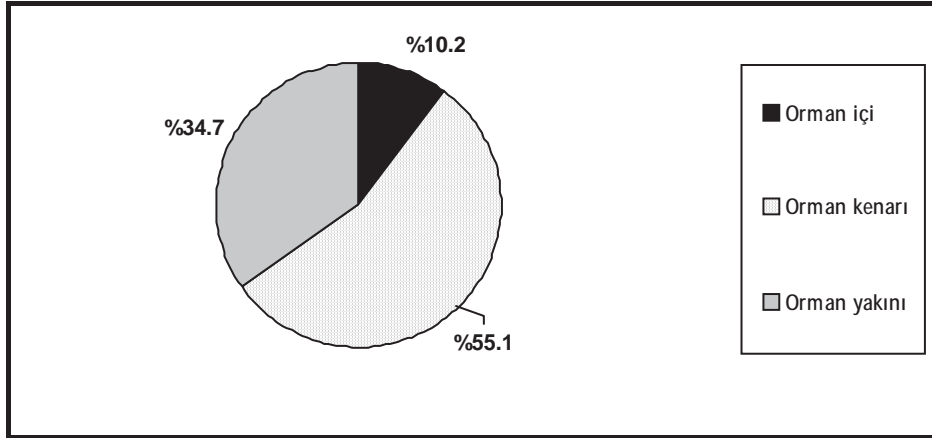
Araştırma sahasının %12,2'si (7603 ha) ormanlarla kaplıdır. Bu nedenle, başta yerleşmelerin ekonomik potansiyeli olmak üzere, bir çok konuda orman örtüsünün köylerin üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Ancak sahadaki köy yerleşmelerinin ormanla ilişkileri birbirinden oldukça farklıdır. Bu durumdan

hareketle yerleşmeleri, ormanla ilişkilerine göre, orman içi, orman kenarı, orman yakını ve orman uzağı şeklinde sınıflandırıp incelemek gerekir (Emiroğlu, 1972: 158). Orman, araştırma sahasının her yerinde yer yer kesintiye uğramakla birlikte yayılış göstermektedir. Ancak, en fazla yoğunlaştığı kesim Posof Çayı Havzası'nın güney ve doğusundaki eğimli yüzeylerdir (Fotoğraf 6). Nitekim havzanın güneyini oluşturan kuzeye dönük yamaçlardaki köylerin büyük bir kısmı, orman içi köy özelliği göstermektedir. Sayıları 5'i bulan bu yerleşmeleri Çambeli, Alköy, Çamyazı, Kopuzlu ve Yurtbekler oluşturmaktadır (Tablo 4, Şekil 4) .

Tablo 4. Posof'ta Köy Yerleşmelerinin Ormana Göre Konumları (2000).

Ormana Göre Konumu	Köy Sayısı	%'si
Orman içi	5	10.2
Orman kenarı	27	55.1
Orman yakını	17	34.7
Toplam	49	100.0

Kaynak: Posof Orman İşletme Şefliği Amenajman planı kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 4. Posof'ta Köy Yerleşmelerinin Ormana Göre Konumları (2000).

Orman kenarı köyler ise daha çok dağ eteklerinde yer almaktadır. Nitekim çoğu yerde Posof Çayı Vadisi tabanının hemen kenarından itibaren orman alanlarının başlaması, Ulgar ve Göze dağlarının eteklerinde kurulmuş olan köylerin, orman kenarı köy özelliği göstermesine neden olmuştur. Ormana uzaklıkları 500-1000 m. arasında değişen bu köylerin sayısı ise 27'yi bulmaktadır. Ormanla ilişkileri fazla olan gerek orman içi, gerekse de orman kenarı köyler, toplam köylerin %63,3'ünü meydana getirmektedir. Söz konusu köylerde aynı zamanda, çeşitli miktarlarda orman ürünleri üretimi de

gerçekleştirilmektedir. Araştırma sahasında, orman sahasına uzaklığı 10 km. kadar olan orman yakını köylerin sayısı ise 17'dir. Orman yakını köylerde orman ile olan ilişkiler nispeten zayıftır. Genelde yakacak ve yapacak odun temininde ormandan yararlanılmaktadır.

Günümüzde orman yakınında yer alan köylerin tamamına yakını, geçmişte orman içerisinde veya kenarında bulunuyordu. Nitekim köyün hangi bölümündeki ormanın, hangi yıllarda ortadan kaldırıldığını hatırlayabilen yaşlı nüfusa rastlanması orman arazilerini ne kadar kısa bir zamanda tahrip edilebildiğini göstermesi bakımından önem taşır. Ayrıca sahadaki evlerin inşasında ahşabın Karadeniz bölgesini anımsatacak kadar büyük oranda kullanılması da orman tahribini gösteren delillerdendir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 6. Posof Çayı vadisinin güneyindeki ormanlık alanlardan bir görünüm.

Fotoğraf 7. Konutların inşasında Doğu Anadolu Bölgesi genelinde pek rastlanmayacak oranda, ahşap malzeme kullanılmaktadır. Binbaşıeminbey köyünden bir konut.

7. Ekonomik Faaliyetlere Göre Köy Yerleşmeleri

Köyler, temel ekonomik faaliyeti veya temel geçim kaynağı ekip biçmeye dayanan köyler, hayvancılığa dayanan köyler, meyve ve sebzeçiliğe dayanan köyler şeklinde sınıflandırılmakta (Doğanay, 1997: 257). ise de, bu tür sınıflandırma araştırma sahası için pek uygun değildir. Çünkü, geçim tipi tarımsal faaliyetin sürdürüldüğü ve tarımsal potansiyelin sınırlı olduğu, araştırma sahasındaki kırsal yerleşmelerde, geçimin sağlanabilmesi için doğal çevre şartlarının denetiminde birkaç tip ekonomik faaliyetin birlikte sürdürülmesi zorunludur (Köse, 1997: 126). Nitekim iklim, yükselti, eğitim, toprak ve su kaynakları bakımından tarımsal verimliliğin nispeten yüksek olduğu Posof Çayı Vadisi tabanına yakın alçak kesimlerdeki köylerde ekip-biçme faaliyetlerini yoğun olarak sürdürülmekle birlikte, halkın geçimini sağlamada yetersiz kaldığı için, hayvancılık faaliyetleri ve sınırlı sahalarda sebze ve meyve üretimi gerçekleştirilmektedir. Buna karşılık, dağlık sahanın yamaçlarında yer alan yüksek köylerde ise, temel ekonomik faaliyet hayvancılık olmakla birlikte, sınırlı tarım alanlarında ekip-biçme faaliyetleri de sürdürülmektedir(Tablo 5, Şekil 5).

Daha önce de belirtildiği gibi sahanın doğal çevre koşullarından dolayı ekonomik kaynakların sınırlı oluşu, kırsal nüfusun geçimini sağlamak için birden fazla faaliyetle uğraşmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak, birlikte sürdürülen faaliyetlerin önem sırası esas alınarak, bir gruplandırma yapılacaktır; sahadaki köylerin yarıya yakınının temel geçim kaynağını hayvancılık faaliyetinin oluşturduğu, bunun yanında ekip-biçme faaliyetinin ot üretme ile sınırlı kaldığı görülür. Nitekim araştırma sahasının güneydoğusunda yer alan Sütölük, Derindere, Süngülü, Balgöze ve Yeniköy ile kuzeyde yer alan Sarıçiçek, Erim, Yaylaaltı, Gönülağan, Kalkankaya gibi yükseltisi 1800 m.nin üzerindeki köylerde hayvancılık yoğun bir şekilde sürdürülmektedir. Ekip-biçme faaliyetleri açısından daha uygun koşullara sahip alçak kesimlerin akarsu vadileri ile sınırlı oluşu, etek köyü niteliğindeki yerleşmelerin de hem hayvancılık hem de ekip-biçme faaliyetlerini zorunlu hale getirmiştir. Nitekim yerleşmelerin arkasındaki geniş otlak alanları hayvansal ürünlerin halkın geçimini sağlamada, daha önemli olmasına neden olmuştur. Nitekim Aşıkzülali, Kolköy, Söğütlükaya, Yurtbaşı, Yolağzı, Alköy, Baykent ve Demirdöven köyleri tarımsal faaliyetler yanında hayvancılık faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü etek köyelerine örnek oluşturmaktadır.

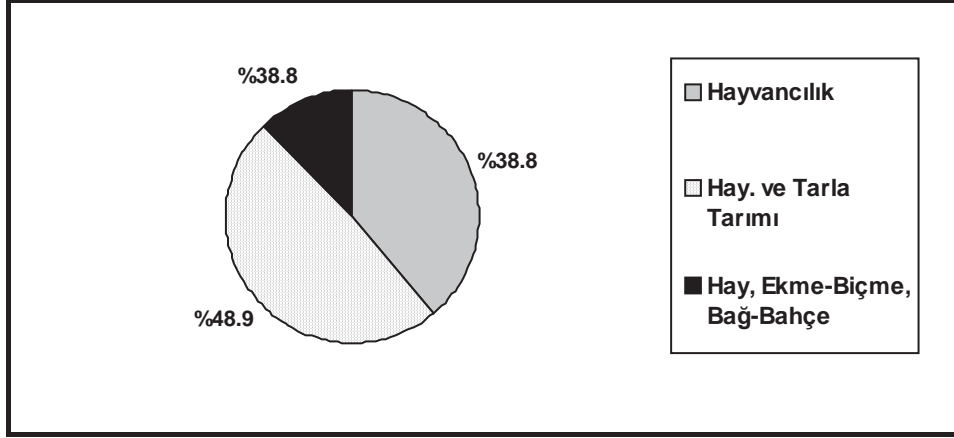

Tablo 5. Posof'ta Köy Yerleşmelerinin Temel Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı (2000).

Temel Ekonomik Faaliyet	Köy Sayısı	%'si
Hayvancılık	19	38.8
Hayvancılık ve Tarla Tarımı	24	48.9
Hayvancılık, Ekme-Biçme faaliyetleri ve Bağ-Bahçe Tarımı	6	12.3
Toplam	49	100.0

Kaynak: Tarım İlçe Müdürlüğü kayıtları ve yerinde yapılan anket ve mülakat sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ekim-biçme faaliyetlerinin daha fazla önem kazandığı Türkgözü, Armutveren, Kumlukoz ve Binbaşiemince köylerinde de bağ-bahçe tarımının yanında az sayıda da olsa hayvancılık faaliyetleri de yürütülmektedir.

Şekil 5. Posof'ta Köy Yerleşmelerinin Temel Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı (2000).

Ekonomik gelir kaynakları sınırlı olan köylerde, artan nüfus ile geçim kaynakları arasındaki dengesizlikler, zaman içerisinde büyümektedir. Bu dengesizlik geçim kaynaklarında herhangi bir büyüme olmadığından özellikle saha dışına yönelik göçlere neden olmakta, yer yer de mevsimlik göçlerin kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim mevsimlik göçler sonucunda Sarıçiçek, Sarıdarı, Kopuzlu gibi köylerde temel ekonomik faaliyet gurbetçiliğe dayanmaktadır.

Ana ulaşım yollarının kenarında kurulmuş olan köylerden bazılarında, ticaret fonksiyonu gelişme imkânı bulmuştur. Nitekim Binbaşiemince, Türkgözü köylerinde karayolunun her iki tarafında sıralanmış ticari işyerleri, köy nüfusuna hizmet vermenin yanında, karayolunun da fonksiyonlarından yararlanma isteğiyle bu gelişim seyrini göstermişlerdir (Bulut, 1995: 102).

B. Dönemlik (Geçici) Kır Yerleşmeleri

1. Yayla Yerleşmeleri

Araştırma sahasında yaylacılık faaliyetleri ile birlikte, yayla yerleşmelerinin ortaya çıkmasında bir çok faktör etkili olmuştur. Kuşkusuz, bu faktörlerin en önemlisi yaylaların özellikle kırsal yerleşmeler için ek bir geçim alanı olma niteliğidir (Emiroğlu, 1997: 10). Gerçekten de, Posof Çayı ve kolları tarafından parçalanmış araştırma sahasında, iklim şartlarının da etkisiyle, ekip-biçme faaliyetlerinin yapılabileceği alanlar oldukça sınırlı olduğundan, yöre nüfusu geçimini sağlayabilmek için öncelikle hayvancılığa yönelmiştir. Ancak, köylerin çevresindeki otlak alanlarının yetersizliği nedeniyle, yüksek kesimlerde nispeten geniş yer kaplayan Alpin-Subalpin çayırardan faydalanma zorunlu hale gelmiştir. Posof'a bağlı 49 köyden 38'inin yaylasının olması da söz konusu nedenlerle ilgilidir.

Yaylacılığın önemini artıran faktörlerden biri de iklimdir. Çünkü yükselti farklarına bağlı olarak kısa mesafelerde değişiklik gösteren iklim elemanları doğal bitki örtüsünün gelişme devreleri üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim, Posof Çayı Vadisi tabanına yakın kesimlerde (1350-1400 m) Mart ayı sonlarında yeşermeye başlayan otsu formasyon Temmuz ayı sonunda kurumaya başlamaktadır. Buna karşılık, Posof Çayı Vadisi'nin kuzey ve güneyinde yer alan dağlık alanların yüksek kesimlerinde, sıcaklık artışına bağlı olarak Mayıs sonu Haziran ayı başında kar örtüsü ortadan kalkmakta, bitki örtüsü de buna bağlı olarak geç yeşermektedir. Farklı dönemlerdeki bu gelişim, Mayıs ve Eylül ayları arasındaki dikey yönlü hareketleri açıklamaktadır.

Araştırma sahası sınırları içerisinde 38 yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Bunlardan 14'ü bulunduğu köy yakınında dolayısıyla da köy sınırları içerisinde kalırken, geriye kalan 18 yayla yerleşmesi, yüksek dağlık sahaların ortak kullanım alanlarında yer almaktadır. Yayla yerleşmelerinden 11 tanesi Posof ilçe merkezinin yaklaşık 15-20 km kadar kuzeybatısında, Kalem tepe (2292 m), Sesodile tepe (2438 m) ve Kıрма tepe (2587 m) arasındaki 70-80 km²'lik alanda bulunmaktadır. Oldukça gür yüksek yayla stepleri ve yer yer de orman alanlarını kapsayan bu alanda, Eminbey, Sattel, İncedere, Sarıdarı, Gönülaçan, Kalkankaya, Kurşunçavuş, Türkgözü, Kumlukoz, Merkez ve Uzunçayır yaylaları yer almaktadır (Fotoğraf 8).

Posof çayı havzasını güneyden sınırlandıran Ulgar Dağı'nın (2918 m) batı ve kuzey yamaçlarında 2000-2500 m. arasındaki yükselti kuşağı da yaylacılık faaliyetleri bakımından yoğunluk göstermektedir. Nitekim bu kesimde, Aşıkzülali, Boşdere, Asmakonağı, Çamyazı, Söğütlükaya, Çakırkoç ve Yeniköy yaylaları yer almaktadır. Bunlardan Aşıkzülali, Boşdere, Yeniköy bağlı buldukları köy sınırları içerisinde yer alırken, diğerleri ortak kullanım alanı dâhilinde, farklı kümeler şeklinde dağılıp göstermektedirler.

Fotoğraf 8. Geniş otlak alanlarına sahip Eminbey Yaylası'ndan bir görünüm.

Araştırma sahasının kuzey ve kuzeybatısında Türkiye-Gürcistan devlet sınırının yer alması, yaylaların bu yöndeki faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Genelde yamaçlar ve vadi içlerine kurulmuş olan yayla yerleşmelerinin yer seçiminde, otlak verimi, su kaynaklarına ve meralara yakınlık, ulaşım kolaylığı gibi faktörler dikkate alınmıştır. Araştırma sahasındaki yayla yerleşmelerinin, yükselti basamaklarına göre dağılımı incelendiğinde, devamlı yerleşmelere oranla, 500-1000 m daha yüksekte buldukları görülür. Nitekim, sahadaki köy yerleşmelerinin % 89.6'sı (43 köy yerleşmesi) 2000 m.den daha alçak kesimlerde yer alırken, yayla yerleşmelerinin tamamı 2000 m.nin üzerinde olup, bunların da %12.5'i (4 yayla yerleşmesi) 2400 m.nin üzerindedir.

Araştırma sahasında yaylalara çıkış tarihleri köyden köye değişmekle birlikte, genelde Mayıs ayı sonunda gerçekleşmektedir. Yayla göçlerine, hayvan sürüleriyle birlikte, kadınlar, çocuklar ve çobanlar katılmaktadır. Genelde göçten önce konutları onarmak için yaylaya birkaç günlüğüne giden erkekler ise, köylerde başta ot biçimi ve tahıl tarımı olmak üzere diğer tarımsal faaliyetleri sürdürürler. Belirli aralıklarla da yaylaya çıkarak ihtiyaçlarını karşılarlar (Sözer, 1972: 43).

Ailelerin büyük bir çoğunluğu, yaylalara daha çok kışlık peynir (kaşar peyniri, tulum peyniri, yağsız peynir) ve yağ ihtiyacını karşılamak üzere çıkarlar. Dolayısıyla, üretilen hayvansal ürünler ticarete konu olmamaktadır. Çok az miktarda olmak üzere kışlık kuru ot üretimi ve çam kozalağı toplanması, yaylalarda gerçekleştirilen diğer faaliyetlerdir (Sözer, 1972. 49).

Yerinde yapılan anket ve mülakat çalışmalarından elde edilen bilgilere göre, yaz döneminde yaylalarda, toplam 1300–1400 kişi yaşamaktadır. Posof'ta yaylaya çıkan aile sayısı köyden köye önemli farklılıklar göstermektedir. Ancak yaylaya çıkmayan ailenin olduğu köy bulunmamaktadır. Balgöze, Kolköy, Kumlukoz, Uğurca, Asmakonağı ve Günbatan köylerindeki her aileden nüfus yaylaya çıkmaktadır. Bölge genelinde, hayvan sayısı çok olan aileler yaylacılık faaliyetine katılırken, araştırma sahasında bir veya birkaç hayvan için de olsa yaylaya çıktığı dikkat çeker. Bu durum köy çevresindeki meraların yetersiz oluşuyla ilgilidir.

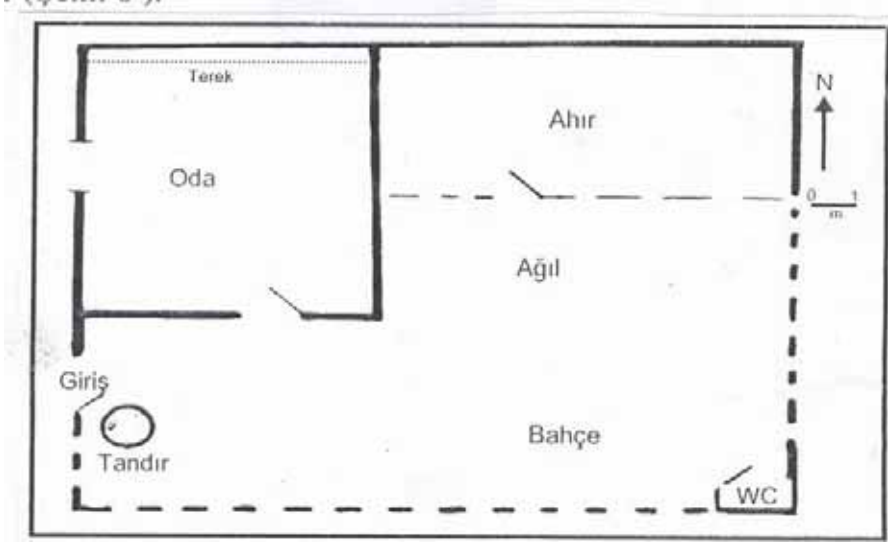
Yayla konutları genellikle yakın çevreden sağlanan yapı malzemesi kullanılarak basit bir şekilde inşa edilmişlerdir (Fotoğraf 9). Ev ve eklentilerinin çoğunluğu duvarlarda harç kullanılmadan taşların üst üste konması ile oluşturulmuştur. Duvarların üzerine uzunlamasına sıralanan ahşap direklerin üzerine kuru ot yayıldıktan sonra ana hatları oluşturulan çatı, çalı ve topraklarla örtülür. Genelde düz çatılı oldukları gözlenen yayla konutlarında, çatı genellikle ağaç dalları yada naylonlarla kapatılmıştır. Göze dağının kuzeydoğu yamaçlarında yer alan yaylalarda ahşap malzeme kullanım oranı daha fazladır.

Yayla konutlarında kullanılan alanın önemli bir kısmı, hayvancılık ekonomisine uygun olarak hayvan barınaklarına ve hayvansal ürünlerin konulduğu eklentilere ayrılmıştır (Şekil 6, Fotoğraf 9). Ailelerin yeme, içme, uyuma ve banyo gibi temel ihtiyaçları için ise sadece bir oda ayrılmıştır. Diğer eklentileri süt damı, gölgelik ve tavuk kümesi oluşturmaktadır (Şekil 6).

Fotoğraf 9. Eminbey yaylasında yakın çevreden sağlanan yapı malzemeleriyle basit olarak inşa edilmiş bir yayla meskeni.

Şekil 6. Binbaşeminbey Yaylasındaki Bir Yayla Konutuna Ait Plan.

Yayla konutlarının önünde genellikle, taş duvarlarla çevrilmiş küçük bir bahçe bulunmaktadır. Bu alanda hayvanların sağılmasının yanı sıra, yemeklerin pişirildiği, peynir mayalama gibi işlemlerin yapıldığı soba, tandır veya taştan yapılmış ocaklar yer almaktadır. Bu bahçenin bir kısmının üstü kapalı olup bu kesimde hayvanlar gecelemetedir.

Araştırma sahasında yaylaya çıkış tarihleri, yaylada kalma süresi ve yayladan dönüş tarihleri, yaylanın bulunduğu yükselti, konum özellikleri ve köylere olan uzaklığa göre değişiklik göstermektedir. Genel olarak, yaylalara çıkış mayıs ayı sonlarından haziran ayı ortalarına kadar sürmektedir. Dönüşler ise, Ağustos ayı sonları ile Eylül ayı sonlarında gerçekleşmektedir. Posof ilçesindeki köy yerleşmelerinden yaylalara göç edilirken, yayla ile köy arasında bir süre kalınan herhangi bir yerleşme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, kademeli göç söz konusu değildir.

Araştırma sahasında geçmişte uzun yıllar kullanıldıktan sonra terk edilmiş yayla yerleşmeleri de bulunmaktadır. Nitekim, Boşdere köyüne ait Eski yayla, köye çok yakınlığı dolayısıyla da, köy ekonomisini tamamlayıcı özelliğinin fazla olmadığı düşüncesiyle, 1979'da terk edilerek, daha yüksekte, hayvanları otlatma imkânlarının daha iyi olduğu bugünkü Boşdere yaylası kullanılmaya başlanmıştır. Yine araştırma sahasının kuzeyinde Satlel Yaylasının önceki yerinin çayır deresinin hemen kenarında yer alması nedeniyle, her yıl yayla konutlarının zarar görmesinden dolayı, daha kuzeydeki eğimli yüzeyde meskenler inşa edilerek 8 hanelik eski yayla terkedilmiştir.

C. Kasaba Yerleşmeleri

Kır ve kent yerleşmelerinin ayrımı hakkında birçok kriter kullanılmakla birlikte, bunlardan herhangi biri üzerinde görüş birliğine varılmış değildir. Bu nedenle, araştırma sahasındaki en büyük yerleşme olan ve, DİE kriterlerine göre şehir yerleşmesi kabul edilen Posof Kasabası'nın, gerçekte hangi kategoriye dahil edilmesi gerektiği çeşitli görüşler ışığında değerlendirilmiştir.

Kır ve kent yerleşmelerinin ayrımında kabul gören nüfus büyüklükleri içerisinde, GÖNEY'in 3.000 nüfus kriteri hariç diğerleri Posof'un kasaba niteliğini taşıdığını ortaya koymaktadır. Ancak kır ve kent yerleşmelerinin ayrımında nüfus miktarı tek başına yeterli bir kriter olmadığından, diğer kriterlerin de incelenmesi gerekir. Nitekim, YÜCEL de ülkemizde kenti köyden ayıran niteliğin nüfus miktarından ziyade, yerleşmenin fonksiyonlarında ve yerleşmede yaşayan nüfusun, yaşayış tarzında aranması gerektiğini belirtmektedir (Yücel, 1961: 23-29). Gerçekten de kent yerleşmeleri, çeşitli fonksiyonların ve kentsel yaşam tarzının gelişmiş olmasıyla, fonksiyon sahalarının belirgin olarak birbirinden ayrılmasıyla, fonksiyonları ile ilgili olarak, çevredeki kırsal yerleşmeleri etkisi altında bulundurması ve merkezi özelliğe sahip olmalarıyla kolayca ayırt edebilirler (Tolun-Denker, 1976: 13). Bununla beraber, nüfus miktarı ile kent fonksiyonlarının ortaya çıkışı ve çeşitlenmesi arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu da unutmamak gerekir. Çünkü şehirsal fonksiyonların gelişebilmesi için nüfus miktarının belirli bir miktara ulaşması gerekmektedir (Yücel, 1961: 39) Bu nedenle, kır ve kent yerleşmelerinin ayrımını yaparken nüfus miktarı ile fonksiyonların birlikte incelenmesi daha gerçekçi sonuçlara ulaşmak açısından oldukça önemlidir (Tümertekin, 1973: 42-43). Bu bakımdan da aktif nüfusun %50'den fazlasının tarım dışı sektörlerde çalıştığı yerleşmeler kent olarak kabul edilmektedir (Doğanay, 1997: 424).

Kentlerde zaman içerisinde çeşitlenen fonksiyonlara bağlı olarak, birbirinden kolaylıkla ayrılabilen fonksiyonel kullanım alanları belirlemiştir. Verdikleri hizmetlerle çevresindeki kırsal yerleşmeler üzerinde çeşitli derecelerde etki sahası oluşturmuş olan kentler, bu yönleriyle belirgin bir çekicilik kazanmışlardır (Göney, 1977: 13). Ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetler gibi merkezileşmiş hizmetler gruplaşmıştır (Karaboran, 1984: 716). Plânlama ölçeğine göre kent kabulünde, yerleşme merkezlerindeki kent ölçeklerinin (nüfus, yerleşme alanları, ticaret ve sanayi alanları, alt yapı, sağlık ve eğitim hizmetleri vb. gibi) planlanmış olması gerektiği ileri sürülür (Doğanay, 1986: 3). Bütün bu kriterler ve özellikler dikkate alındığında, araştırma sahasındaki en büyük yerleşme olan Posof ilçe merkezinin kent yerleşmesinden ziyade kasaba niteliği taşıdığı görülür. Gerçekten de, ilçe merkezi nüfus büyüklüğü açısından olduğu kadar, uğraşılan ekonomik faaliyetler, fonksiyonlar, yönetim ve planlama gibi kriterler bakımından da kent fonksiyonlarına sahip değildir. Ancak, çevredeki kırsal yerleşmelerden belirgin

bir şekilde ayırt edilen kentsel yaşantı ve fizyonomi Posof ilçe merkezini nispeten planlı bir kasaba olarak adlandırmamızı gerektirmektedir.

1. Posof Kasabası

Posof, Posof Çayı Vadisi'nin güneybatı-kuzeydoğu yönünde nispeten genişlediği Bükdere mevkiinin kuzeyinde kurulmuş bir yerleşmedir. Kasabanın ilk yerleşim alanı, Posof Çayı Vadisi'nin uzanışına paralel olarak güneybatı-kuzeydoğu yönü iken, zamanla güvenlik nedeniyle kuzeye doğru gelişme göstermiştir (Fotoğraf 10).

Günümüze yakın dönemlerde ise, zamanla konut sayısının artmasına bağlı olarak batıya doğru genişlemiş ancak, Üçılın tepenin güneyindeki eğimli yüzeyler bu yöndeki gelişmeyi durdurmuş, bundan sonra da, Ardahan-Gürcistan yol güzergâhını oluşturan D955 karayoluna doğru, güneye gelişme eğilimi başlamıştır. 1995 yılından sonra Türkgözü Gümrük Kapısı'nın açılmasıyla, trafik yoğunluğu artan karayoluna yakın olma isteği, konutların dışında ticarethanelerinde bu kesime doğru koymasına yol açmıştır(Harita 4).

Fotoğraf 10. Posof kasabasının güneybatıdan görünümü.

Kasaba, adını 441 yılında Kuzeyli Kıpçaklar'ın bir kolundan Poskhlar'ın burayı işgal edip, uzun süre kalmalarından almıştır (Kırzioğlu, 1953: 315). Ayrıca, XVI. yüzyıla ait Osmanlı kayıtlarında, Ahıska ile Göze dağı arasındaki Çatal dereye Buset-khew (Buse/Bişe=Meşe/Orman-lık, khew=dere) denildiği, daha sonra da yer Cak veya Cak-El denildiği ifade edilmektedir (Kırzioğlu, 1953: 315). Yaklaşık 1600–1650 yıl boyunca Poskhov ya da Cak-El olarak

geçen isim, 1928 yılında gerçekleştirilen harf devrimiyle Posof şeklinde resmîyet kazanmıştır. Dolayısıyla, Posof isminin menşeiinden de anlaşılacağı üzere, zaman zaman istilalara, işgallere uğramış olsa da, yaklaşık 1600–1700 yıllık bir Türk yerleşmesidir.

Posof'un iskan yeri olarak seçilmesinde, kasabanın güneyinde yer alan Posof çayı vadisinin Anadolu'yu Kafkasya'ya bağlayan iki önemli doğal yol güzergahından biri olması, etkili olmuştur. Nitekim, bu stratejik konumundan dolayı Posof ve çevresi tarihi süreç içerisinde sık sık el değiştirmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyeti döneminde, idare merkezi Posof'tan Kolköyü'ne taşınmıştır. Bu durum, 1578'de Osmanlı Devleti'ne bağlı Atabekliklerin Ahıska'ya taşınmasıyla, Mere Kalesi (bu günkü Çakırkoç köyü yakınlarındaki kale) şenlendirilip, yörenin yönetim merkezi buraya taşınmıştır. Mere kalesinin merkeziliği 1829 yılında Ahıska'nın Ruslar tarafından işgaline kadar sürmüştür. Böylece, Ardahan, Çıldır ve Posof'un sınırları çizilerek, Ahıska'dan ayrı mütalaa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde idare merkezi, Mere Kalesi'nden şimdiki ilçe merkezine taşınmıştır. Rus işgali döneminde çeşitli bölgelere göç eden halkın çok az bir kısmı, anlaşmadan sonra Posof'a dönmüştür. Ayrıca Ahıska'nın da Osmanlı sınırları dışında kalmasıyla Posof idare merkezinin etki alanı daralmış, sınır kasabası niteliği ön plana çıkmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra 40 yıl esaret altında kalan yöre nihayet 2 Mart 1921'de işgalden kurtulmuştur. Posof, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ilçe statüsü kazanmıştır.

Posof, 2000 yılı itibarıyla 2555 kişinin yaşadığı 587'si aile konutu olmak üzere toplam 826 meskenin bulunduğu, bir yerleşmedir. Kasabanın ilk nüvesini doğu-batı yönünde uzanan Türkgözü caddesi ve çevresi oluşturmaktadır. Bu caddenin kuzeyinde güney-batı-kuzeydoğu yönünde uzanan Alparslan Caddesi iş ve ticaret alanlarının, kamu binalarının kenarları boyunca sıralandığı, en büyük caddeyi oluşturmaktadır.

Bir yönetim merkezi olması nedeniyle, Posof kasabasında birçok kamu ve hizmet birimi bulunmaktadır. Bu birimlerden Gümrük Müdürlüğü dışındakilerin etki bölgeleri Posof ilçesine bağlı köylerdir. Gümrük Müdürlüğü'nün etki sahasının Ardahan, Hanak, Çıldır, Kars ve Erzurum olduğu söylenebilir. Kasabada bulunan Devlet Hastanesi'nin etki sahası, Posof İlçesi ile birlikte Hanak'a ait bazı köyleri de kapsamaktadır. Kasabadaki bir lise ve iki ilköğretim okulunun etki sahası yine, ilçe sınırları ile sınırlı kalmaktadır. Posof; 1948 yılından beri belediye teşkilatına sahiptir. Kasabada 2001 yılı itibarıyla, aktif nüfusun (1893 kişi) %40,9'u (776 nüfus) tarım, % 42,0'ı (796 kişi) hizmetler, % 12,7'si (241 kişi) tarım ve hizmetler sektörü ile tanımlanamayan iş gruplarında , % 3,4'ü ise (64 kişi) ,sanayi sektöründe çalışmaktaydı.

Abstract: In our field of research, there are rural settlements of collective and isolated village structure to the direction of northeast-to-southwest at an average altitude of 1550-1750 m on either edge of Posof stream. Collective and adjacent house groups are separated by narrow and meandering streets. These villages resemble the rural settlements in East Anatolia region in terms of their structure and physiognomy, while they are also similar to the houses in East Black Sea region through the storehouses and **serenders** wholly made from wood. As for Posof, is the most outstanding settlement centre in the field of research in terms of population and services provided, there is a relatively planned development.

Key Words: Posof, Ulgar, Türkgözü, Settlement

Kaynakça

- Alagöz, C.A., 1993, “Türkiye’de Yaylacılık Araştırmaları”, *Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası, Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:2*, Ankara.
- Arıncı, K., 1998, **Ahlat İlçesinin Coğrafyası**. Atatürk Üniv. Yay. No: 881, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 97, Araştırma Serisi, No: 68, Erzurum.
- Bayrakoğlu, F., 1998, **Posof-Her Yönüyle**. Hürriyet Matbaası, s.No:1, İzmir.
- Bulut, İ., 1995, “Tipik Bir Yolboyu Köyü Örneği Kars-Kümbetli Köyü”, *Atatürk Üniv Kazım Karabekir eğitim Fak. Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1*, Erzurum.
- _____, 1996, “Sorgun Yöresi Köy Mevkii Adlarının Kaynakları”, *Akademik Araştırmalar, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:1, Sayı:3*, Erzurum.
- Doğanay, H., 1986, “1980 Genel Nüfus Sayımına Göre Türkiye’de Şehirli Nüfus ve Şehir Sayılarındaki Artışlar (1960-1980)”, *Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Araştırma Derg. Sayı: 15*, Fasikül 2, Erzurum.
- _____, 1997, **Türkiye Beşeri Coğrafyası**. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul
- Emecen, F., 1993, “Çıldır Eyaleti Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:8*, Ankara.
- Emiroğlu, M., 1972, “Türkiye Orman İçi Kırsal Yerleşmeleri ve Bolu Örneği”, *Ankara Üniv. D.T.C.F. Coğrafya Araştırma Derg*, s.1-2, Ankara.
- _____, 1977, **Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık**. Ankara Üniv. DTCF. Yay. No: 272, Ankara.
- Göney, S., 1975, **Büyük Menderes Bölgesi**, İstanbul Üniv. Yay. No: 1895, Coğrafya Enst. Yay. No: 9, İstanbul.
- _____, 1977, **Şehir Coğrafyası I**. İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 2274, Coğrafya Enst. Yay. No: 92, İstanbul.
- Gündoğdu, H., 2000, **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No:4, Ankara.
- Güner, İ., 1993, **İlimiz İĞDIR**. İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yay. No: 1, İğdir.

- Karaboran, H. H., 1984, **Yerleşme Coğrafyası (II. Bölüm)**. Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Ders Notları, Elazığ.
- Kırzioğlu, M.F., 1953, **Kars Tarihi**, Işıl Matbaası, İstanbul.
- Koca, H., 1999, **Düziçi'nin Coğrafi Etüdü**. Atatürk Üniv. Yayınları No: 899, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 111, Araştırma Serisi No: 46, Erzurum.
- Koday, S., 2000, **Murgul Çayı Havzası'nın Coğrafyası**. Atatürk Üniv. Yay. No: 912, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 98, Araştırma Serisi, No: 69, Erzurum
- Kökten, İ.K., 1944, "Orta Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bulleten, C. VIII, Ekim 1944*, Ankara.
- Köse, A., 1997, **İvrindi ve Çevresinin Coğrafi Etüdü**. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 837, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 76, Araştırma Serisi No: 17, Erzurum.
- Özav, L., 1994, "Oltu Bölgesinde Köy Yerleşme Şekilleri" *Türk Dünyası Araştırma Dergisi, sayı: 192, Ekim 1994, s.12*, Ankara.
- _____, 1996, **Simav Depresyonu ve Çevresinin Coğrafi Etüdü**. Atatürk Üniv. Yay. No: 813, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Yay. No: 64, Araştırma Serisi No: 10, Erzurum.
- Özçağlar, A., 1996, "Türkiye'nin İdari Coğrafya Bakımından Köy, Bucak, İlçe, İl ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniv. D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları dergisi, s.12*, Ankara.
- _____, 1997, **Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler)** Ekol Yayınevi, Ankara.
- Sözer, A.N., 1972, **Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık**. İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara.
- Tanoğlu, A., 1954, "İskan Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metot", *İstanbul Üniv. Türkiyat Enst. Türkiyat Mecmuası, Cilt: XI*, İstanbul.
- _____, 1966. **Nüfus ve Yerleşme-Cilt 1**. İstanbul Üniv. Yay. No: 124, Coğrafya Enst. Neşriyatı No:45, İstanbul.
- Tolun-Denker, B., 1976, **Şehiriçi Arazi Kullanılışı**. İstanbul Üniv. Yay. No. 2054, Coğrafya Enst. Yay.No. 83, İstanbul.
- Tuncel, M., 1967, "Bakırköy Yöresinde Köy Tipleri", *İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Derg. Cilt: 8, Sayı: 16*, İstanbul.
- Tunçdilek, N., 1967, **Türkiye İskân Coğrafyası-Kır İskânı (Köy Alutı İskân Şekilleri)**. İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 4, İstanbul.
- Tümertekin, E., 1973, **Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsiz Fonksiyonlar**, İstanbul Üniv. Yay. No: 1840, Coğrafya Enst. Yay. No:72, İstanbul.
- Yücel, T., 1961, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirsiz Fonksiyonlar", *Türk Coğrafya Dergisi, Yıl: XVI, Sayı: 20*, Ankara.